

Antropologiens bidrag

Praha, 15. oktober, 2015

Denne erklæringen ble skrevet av styret i EASA (European Association of Social Anthropologists) i etterkant av foreningens årsmøte (Annual General Meeting) og symposium i Praha 14.-15. oktober, 2015. Konferansen, som samlet mer enn 50 antropologer fra 17 forskjellige land, hadde hovedfokus på spørålet om hvordan sosial- og kulturanthropologi kan utgjøre en forskjell i Europa i dag.¹

Antropologi beskrives ofte som kunsten å 'gjøre det velkjente eksotisk og å gjøre det eksotiske velkjent'. Den har dessuten blitt beskrevet som 'den mest vitenskapelige av de humanistiske disiplinene og den mest humanistiske av vitenskapene' (Eric Wolf). Antropologi kan også defineres som den komparative undersøkelsen av mennesker, dere samfunn og deres kulturelle verdener. Den utforsker på én og samme tid menneskelig variasjon og hva alle mennesker har til felles. I mange år var sosial- og kulturanthropologi forbundet med studien av 'avsidesliggende steder' og småskalasamfunn, mange av dem skriftløse og statsløse. Selv om studiet av menneskelig variasjon omfatter alle samfunn, fra de minste til de største og fra de mest primitive til de mest komplekse, anerkjenner de fleste antropologer i dag det faktum at alle samfunn i den moderne verden er preget av, og bidrar til, prosesser av enorm kompleksitet, som migrasjon, klimaforandringer, globale økonomiske kriser, og den

¹ Medarrangører var Institutt for etnologi ved Det tsjekkiske vitenskapsakademiet og Den tsjekkiske antropologforeningen som medarrangører. Møtet mottok økonomisk støtte fra det tsjekkiske vitenskapsakademiets stipendprogram Strategy 2020, utformet med formål om å støtte offentlig deling av vitenskapelig kunnskap.

transnasjonale sirkulasjonen av ideer. På samme måte som europeiske og amerikanske sosialantropologer i det tidlige 20. århundre var opptatt av å forstå og beskrive 'de innfødtes synspunkt' når de reiste til de den gang fjerne delene av verden som Melanesia og Afrika, forsøker moderne antropologer å gå så dypt inn i lokale verdener som mulig i sin forskning, uavhengig av om den finner sted i deres egen bakgård eller i et annet samfunn. Deretter rapporterer de hvordan menneskene de studerer oppfatter verden og hvordan de handler med den som utgangspunkt, med det samme ønsket om å forstå 'den innfødtes perspektiv', selv om de nå like gjerne kan studere forbruk i en europeisk by som etnopolitikk i Stillehavet.

Noen av spørsmålene som de første generasjonene av antropologer stilte angår stadig vår generasjon, om enn på nye måter. På det generelle plan spør antropologer om hva det vil si å være menneske, hvordan et samfunn er satt sammen, og hvordan vi kan forstå ordet 'vi'. Som i tidligere tider, utforsker dagens antropologer betydningen av slektskap i moderne samfunn og reiser spørsmål som har å gjøre med makt og politikk, religion og verdenssyn, og kjønn og sosial klasse, men i dag undersøker de dessuten kapitalismens innvirkning på småskalasamfunn og kampen for kulturell overlevelse blant urfolksgrupper, bare for å nevne noen få temaområder.

Selv om det finnes mange teoretiske retninger, så vel som mange spesialiserte interesser både regionalt og tematisk, består det sosialantropologiske håndverket i en verktøykasse som er delt av alle som er opplært i faget. Antropologien går ikke selv inn for å løse de problemene menneskeheten står ovenfor, men den gir sine utøvere ferdigheter og kunnskap som gjør dem i stand til å takle komplekse spørsmål på svært kompetente og relevante måter. Hovedbegrepene er *kulturrelativisme, etnografi, sammenligning og kontekst*.

Kulturrelativisme

Antropologien tar ikke mål av seg til å vurdere andre menneskers verdier, ei heller rangerer antropologene samfunn på en skala fra 'underutviklet' til 'utviklet'. Dette betyr ikke at antropologer lar være å gjøre seg opp meninger om hva mennesker gjør; for eksempel er det få som vil gå inn for vold og undertrykkelse, selv om slike fenomener gjerne kan begrunnes med at de inngår i en kulturell verden. Hovedprosjektet i antropologien er imidlertid ikke å dømme, men å forstå det mennesker gjør og hvordan de tolker sine egne handlinger og verdenssyn.

Denne tilnærmingen, kjent som kulturrelativisme, er et essensielt metodologisk verktøy når man skal forstå lokale livsverdener på deres egne forutsetninger. Dette er ideen om at samfunn er kvalitativt forskjellige fra hverandre og har sin egen unike indre logikk, og at det derfor vil være misvisende å rangere dem på en skala. For eksempel kan et samfunn befinne seg nederst i stigen med hensyn til leseferdigheter og årlig inntekt, men denne stigen kan vise seg å være fullstendig irrelevant dersom det viser seg at medlemmer av dette samfunnet ikke har noen interesse for bøker og penger. Innenfor et kulturrelativistisk rammeverk kan man ikke påstå at et samfunn med mange biler er 'bedre' enn et med færre, eller at forholdstallet mellom smarttelefoner og befolkning er en objektivt nyttig indikator på livskvalitet.

Kulturrelativisme er uunnværlig i antropologiske forsøk på å forstå samfunn nøkternt og vitenskapelig. Det er ikke et etisk prinsipp, men et metodologisk verktøy. Det er fullstendig mulig å forstå andre mennesker på deres egne forutsetninger uten å dele deres virkelighetsoppfattelse eller godkjenne deres handlinger. Som antropologen Clifford Geertz slo fast, 'du trenger ikke å være en for å kjenne en'.

Etnografiens magi

Et andre viktig verktøy i antropologisk forskning er etnografi, eller feltarbeid, som er hovedformen for datainnsamling. Etnografisk feltarbeid er verken spesielt kapitalintensivt eller arbeidsintensivt. Det er billig forskning, og i felten bruker antropologene mye tid på tilsynelatende å gjøre lite; de henger med folk i deres egen rytme. Til gjengjeld er etnografisk forskning svært *tidsintensivt*. Antropologer oppholder seg typisk et år eller mer i feltet. Dette kan ofte være nødvendig, ettersom formålet med den etnografiske metoden er å utvikle solid kunnskap og en genuin forståelse av en sosiokulturell verden, og de er da som regel nødt til å lære seg det lokale språket, samt ta del i så mange lokale aktiviteter som de kan.

I motsetning til kvalitativ sosiologi, som hovedsakelig baserer seg på intensive intervjuer, er ikke intervjuet en av antropologers primære metoder, selv om det også inngår i verktøykassen. De samler heller inn data gjennom *deltakende observasjon*, som ganske enkelt går ut på at antropologen tilbringer tid med mennesker, snakker med dem, noen ganger stiller dem spørsmål, og lærer seg den lokale levemåten så godt som mulig. Antropologien bruker mennesker (altså forskeren selv) for å studere andre mennesker. Metoden forutsetter at forskeren blir kjent med mennesker på et personlig plan, møter dem ved en rekke ulike

anledninger, og, om mulig, bor sammen med dem under sitt feltarbeid. Følgelig har etnografiske data svært høy kvalitet, selv om de ofte må suppleres av andre typer materiale, slik som kvantitative eller historiske data, ettersom antallet mennesker hvis liv antropologene studerer gjennom deltakende observasjon nødvendigvis er begrenset.

Den etnografiske metoden gjør antropologer i stand til å oppdage sider ved lokale verdener som er utilgjengelige for forskere som bruker andre metoder. Antropologer har for eksempel studert europeiske nynazisters verdenssyn, den uformelle ('svarte') økonomiens funksjoner i afrikanske markeder, og hva det kommer av at nordmenn kaster så mye mat. Ved å kombinere direkte observasjon, deltakelse og samtaler i sine etnografiske metoder, er antropologer i stand til å bidra med mer detaljerte og nyanserte beskrivelser av slike (og andre) fenomener enn andre forskere. Dette er en av grunnene til at etnografisk forskning er så tidkrevende: Antropologer er avhengige av bygge tillit til andre mennesker for å få innsikt i deler av deres livsverden som normalt vil være utilgjengelig for en journalist eller en samfunnsforsker med spørreskjema, for eksempel.

Utfordringen ved sammenligning

Nye innsikter i den menneskelige tilværelse, og nye teorier i antropologien, springer ofte ut av sammenligning, det vil si den systematiske søken etter likheter og forskjeller mellom menneskelige verdener. Selv om sammenligning er krevende, vanskelig, og ofte skaper teoretiske utfordringer, sammenligner antropologer alltid, enten de gjør det eksplisitt eller implisitt. Ved å bruke generelle begreper som slektskap, kjønn, ulikhet, hushold, etnisitet og religion, er det en underforstått antagelse blant antropologer om at disse kategoriene har sammenlignbare betydninger i forskjellige samfunn, selv om de aldri betyr helt det samme. Ved å se etter likheter og forskjeller mellom sosiale og kulturelle verdener, kan antropologer utvikle en generell forståelse av hva det vil si å være menneske og hvordan samfunn fungerer.

Sammenligning er dessuten stimulerende på den intellektuelle og moralske fantasi. En detaljert, overbevisende studie av et samfunn der det er likestilling mellom kjønnene, økologisk bærekraft og lite eller ingen vold er interessant i seg selv, men det kan også fungere som inspirasjon for politikk og reform i andre samfunn. Ved å fremheve fundamentale spørsmål på en nøytral, upartisk måte, kan grunnforskning faktisk ofte vise seg å være mer nyttig i håndteringen av de problemene verden står overfor enn anvendt forskning som tar sikte på å løse et spesifikt problem. Når antropologer forsker på fredelige, etnisk komplekse

samfunn, tilbyr de modeller for sameksistens som kan gjøres relevant for politikk og identitet andre steder. De kan ofte komme med overraskende innsikter som, for eksempel, det faktum at Internett kan styrke familiebånd (snarere enn å skape sosial isolasjon), at religiøs deltakelse hjelper innvandrere med å integrere seg i europeiske samfunn (heller enn å bidra til segregering), og at småbønder kan være mer rasjonelle økonomisk enn plantasjeiere (snarere enn å være fanget i en dysfunksjonell tradisjon).

Målet med sammenligning er altså ikke å rangere samfunn på en stige av utvikling, menneskerettigheter eller økologisk bærekraft. Dette betyr ikke at antropologisk kunnskap er irrelevant når man skal løse problemer av denne typen – tvert imot produserer den nøytrale, kjølige komparative metoden kunnskap som kan gi et solid, nyttig grunnlag for beslutninger.

Det som ikke kan måles

Antropologer utfører feltarbeid og sammenligner, og gjør dette i kulturrelativismens ånd, men de er alltid bevisste på kontekst, sosiale relasjoner og forbindelser mellom ulike deler av den sosiale verden. Den minste enheten antropologer studerer er ikke det isolerte individet, men relasjonen mellom to mennesker. Kultur er det som muliggjør kommunikasjon; det aktiveres derfor mellom mennesker, ikke inni dem, og samfunnet er en vev av relasjoner. Vi er til en stor grad definert av våre relasjoner med andre, som gjør oss til dem vi er, og som bekrefter eller utfordrer våre verdier og oppfatninger om både store og små ting. Det er derfor det er nødvendig for antropologer å engasjere seg personlig i andre menneskers liv. For å kunne forstå andre mennesker så godt som mulig, er antropologer sammen med dem i en rekke forskjellige situasjoner og, som de ofte påpeker, er det ikke tilstrekkelig å høre på hva de har å si. Det er også nødvendig å se på hva de gjør, og å analysere de bredere implikasjonene ved deres handlinger.

På grunn av den finkornede metodologien de benytter seg av, er antropologer i stand til å gjøre det usynlige synlig – dette kan for eksempel være ved å løfte frem stemmer som ellers ikke blir hørt, eller ved å avdekke uformelle nettverk mellom folk med makt og høy status. For å ta et eksempel: En skribent som spådde finanskrisen lenge før den inntraff var Gillian Tett, en journalist som takket være sin antropologiske utdannelse forstod hva den økonomiske eliten faktisk gjorde, i motsetning til hva de fortalte offentligheten.

Fristelsen til å forenkle komplekse problemer kan være stor, ikke minst i en situasjon der mengden av informasjon kan være overveldende og forvirrende. I produksjonen og

spredningen av kunnskap er klarhet en dyd, men som Einstein en gang sa, 'Gjør det så enkelt som mulig. Men ikke enklere.' Følgelig motsetter antropologer seg enkle forklaringer av menneskets natur og godtar at komplekse realiteter ofte kan ha komplekse årsaker. I antropologien er noen av de viktigste aspektene ved livet de som ikke kan måles. At noe ikke kan måles, betyr ikke at det ikke eksisterer. De fleste er enige om at kjærlighet har en eksistensiell verdi, at tillit er sosialt viktig som 'lim' og kilde til trygghet og mening, eller for den saks skyld at Dostojevskijs romaner forteller oss noe vesentlig om hva det vil si å være menneske, til tross for at ikke noe av dette kan telles og måles. Kvalitativ forskning og tolkning er med andre ord nødvendig for å forstå menneskelige verdener.

Behovet for antropologi

Den typen kunnskap antropologien lærer bort er uvurderlig, ikke minst i vår turbulente, globaliserte tidsalder, der mennesker med forskjellig bakgrunn kommer i kontakt med hverandre på uforutsette måter og i et mangfold av situasjoner, fra turisme og handel til migrasjon og organisatorisk arbeid.

I motsetning til trening i ingeniørfag eller psykologi, er ikke en utdanning i antropologi påtvungen for samfunnets del. Det er få skreddersydde nisjer for antropologer på arbeidsmarkedet annet enn lærer- og forskerstillinger på universiteter og forskningsinstitutter. Følgelig jobber de fleste antropologer i Europa i et mangfold av yrker i både offentlig og privat sektor, der de bruker de spesialiserte ferdighetene og kunnskapene som de har tilegnet seg, og som har vist seg å være svært ettertraktet blant arbeidsgivere: evnen til å forstå kompleksitet, forståelse av sosiale situasjoner, intellektuell fleksibilitet, et komparativt blikk og så videre. Antropologer jobber som journalister, utviklingsarbeidere, offentlige tjenestemenn, konsulenter, informasjonsarbeidere; de er ansatt i museer, reklamebyråer, selskaper og frivillige organisasjoner.

Det er flere faktorer som kan belyse hvorfor antropologisk kunnskap kan bidra til å gjøre samtiden mer begripelig og håndterlig.

For det første har kontakten mellom kulturelt forskjellige grupper økt enormt i vår tid. For de globale middelklassene har det å reise til fjerne strøk blitt vanligere, tryggere og billigere enn det var tidligere. På 1800-tallet var det bare en liten andel av Vestens befolkning som reiste til andre land (og når de gjorde det, var det som regel med en enveisbillett), og så sent som på 1950-tallet var det sjelden selv for relativt velstående vestlige å feriere i andre

land. I løpet av de siste tiårene har dette mønsteret endret seg dramatisk. Strømmene av mennesker som beveger seg midlertidig mellom land har vokst svært raskt, og har ført til intensivert kontakt: forretningsfolk og organisasjonsansatte, utviklingsarbeidere, studenter og ikke minst turister reiser jevnlig fra rike til fattige land. Mange flere vestlige besøkere 'eksotiske' steder i dag enn for en generasjon siden.

Samtidig som stadig flere mennesker fra velstående land besøker andre deler av verden og under nye omstendigheter, er den motsatte tendensen i høyeste grad til stede, riktignok ikke med samme årsaker. I stor grad på grunn av de omfattende ulikhetene i levestandard og livsmuligheter mellom rike og fattige land, har millioner av mennesker fra ikke-vestlige land slått seg ned i Europa, Nord-Amerika og andre velstående deler av verden. Denne mobiliteten har bidratt til nye former for kulturell kompleksitet, med både berikelser og friksjoner som resultat, i de rike landene, spesielt i storbyene. For en generasjon siden ville det kanskje ha vært nødvendig for en innbygger i en vestlig by å reise til det indiske subkontinent for å kunne nyte luktene og lydene av det sørasiatiske kjøkken og musikk; nå er indiske restauranter overalt. Brokker og bruddstykker av verdens kulturelle variasjon kan nå oppleves i tilnærmet enhver mellomstor by på ethvert kontinent. Disse forandringene har stimulert nysgjerrighet om andre kulturelle verdener, men har også skapt frustrasjon og misforståelse. Det er dessuten blitt nødvendig, av politiske årsaker, å forstå de videre implikasjonene av kulturell variasjon i moderne samfunn. Dagens Europa dypt preget av kontroverser som omhandler multikulturalisme, slik som religiøse minoriteters rettigheter, skaut, minoritetsspråk i skoler og krav om tiltak for å motvirke etnisk diskriminering i arbeidsmarkedet. Disse og mange andre problemer vitner om et akutt behov for å behandle kulturforskjeller på en kunnskapsbasert måte. Den aktuelle flyktningssituasjonen i Europa er også en konstant påminnelse om at verden har krympet, mobiliteten har økt, og at det er behov for antropologisk innsikt.

Verden krymper på andre måter også. Satellitt-TV, mobilnettverk og Internett har, på godt og vondt, skapt betingelser for umiddelbar og friksjonsfri kommunikasjon. Avstand er ikke lenger et avgjørende hinder for nær kontakt, og nye, stedsuavhengige sosiale nettverk og endog 'virtuelle samfunn' har utviklet seg. Vi har dessuten et bredere tilfang av informasjon enn noen gang før. Økonomien blir i tillegg stadig mer globalt integrert. I løpet av de siste tiårene har transnasjonale selskaper vokst eksponensielt i antall, størrelse, og økonomisk betydning. Kapitalistisk produksjon og forbruk, samt pengeøkonomi generelt, som var globalt dominerende i forrige århundre, er blitt nærmest universelle i det 21. århundret. I

politikk er det også en økende tendens til at globale saker dominerer. Spørsmål som har å gjøre med krig og fred, klima og miljø, samt ulikhet og fattigdom er transnasjonale i sitt vesen, og kan ikke studeres eller håndteres av nasjonalstater alene. Pandemier og internasjonal terrorisme er også eksempler på utfordringer som bare kan forstås og karakteriseres gjennom internasjonal samhandling. Denne stadig tettere sammenvevingen av tidligere relativt adskilte samfunn kan føre til uløselige konflikter, men den kan også inspirere til en grunnleggende forståelse av at vi alle er i samme båt: Menneskeheten, som er splittet av sosial ulikhet, kulturforskjeller, geografisk avstand og livsmuligheter, er grunnleggende sett én.

Kulturen forandrer seg raskere enn noen sinne tidligere i vår tidsalder, og dette kan observeres til nesten overalt. Den stabile kjernefamilien er ikke lenger den eneste sosialt akseptable levemåten. Ungdomskultur og trender innen mote og musikk forandrer seg så raskt at eldre mennesker har vanskeligheter med å følge med i svingene; matvaner forandrer seg praktisk talt foran våre øyne, noe som fører til økt variasjon i mange land; sekularisme er i ferd med å endre religionens rolle i samfunnet, og fører dessuten til motreaksjoner i form av økt religiøsitet; og medieforbruk er langt på vei uavhengig av landegrenser. Disse og andre endringer tvinger oss til å stille spørsmål av typen: 'Hvem er vi egentlig', 'Hva er vår kultur – og er det i det hele tatt meningsfullt å snakke om et 'vi' som 'har' en 'kultur'?', 'Hva har vi til felles med de menneskene som bodde her for 50 år siden, og hva har vi til felles med mennesker som lever et helt annert sted i dag?', og 'Er det fortsatt forsvarlig å snakke som om vi primært hører til nasjoner, eller er andre former for tilhørighet like viktig eller viktigere?'

De siste tiårene har sett en sterkt økende interesse for kulturell identitet. Mange opplever at den lokale unikheten som de kunne ta for gitt trues av globalisering, indirekte kolonialisme, migrasjon eller andre prosesser. De reagerer kanskje ved å forsøke å styrke eller i det minste bevare det de betrakter som sin unike kultur. I mange tilfeller krever minoritetsorganisasjoner kulturelle rettigheter; i andre tilfeller forsøker staten å forsinke eller forhindre endringsprosesser gjennom lovgivning. I mange tilfeller forsøker dominerende majoriteter å assimilere eller ekskludere minoriteter.

Europeisk kulturell og intellektuell identitet står i gjeld til en lang og dyp idéhistorie fra antikken og utover. I vår tid er de antropologiske perspektivene like uunnværlige som de filosofiske. Antropologien kan gi uunnværlige innsikter om verden og vår tids globale virvelvind av kulturell blanding, kontakt, konflikt og konkurranse – men den kan også lære oss noe vesentlig om oss selv. Goethe sa en gang at 'den som ikke snakker et fremmed språk, vet ingen ting om sitt eget'. Og selv om antropologi er om 'den andre', handler den til syvende

og sist også om 'oss selv'. For den kan fortelle oss at selv levemåter som er grunnleggende forskjellige fra våre egne, også er meningsfulle og verdifulle, at alt kunne ha vært annerledes, at en annen verden er mulig, og at selv mennesker som ser ut til å være veldig forskjellige fra deg og meg, også er akkurat som oss. Antropologien deltar i den lange samtalen om hva det vil si å være menneskelig, og gir disse fundamentale spørsmålene kjøtt og blod. Den er et genuint kosmopolitisk fag i den forstand at den ikke setter enkelte levemåter over andre, men kartlegger og sammenligner hele spekteret av løsninger på menneskets utfordringer. På denne måten representerer antropologien en basiskunnskap for det 21. århundre; den er avgjørende for våre forsøk på å forstå en globalisert verden, sentral for å bygge av forståelse og respekt på tvers av ekte eller innbilte kulturelle forskjeller, og den er ikke bare den 'mest vitenskapelige av de humanistiske fagene og den mest humanistiske av vitenskapene', men den er også på sitt nyttigste når den er drevet av nysgjerrighet og ikke av et ønske om å løse et bestemt problem.

Oversatt av Ole J H Spjeldnæs